

Прегледни рад
Образовање и васпитање (Штампано изд.) –
ISSN 2956-1779. - God. 19, br. 21 (2024), str. 97-112
159.923.072:[613.8:077
316.775:077
COBISS.SR-ID [147690761](#)
doi: [10.5937/obrvas19-50733](#)

Рад примљен: 17.2.2023.
Рад прихваћен: 22.4.2023.

ПСИХОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕ И МЛАДИХ У ДИГИТАЛНОМ СВЕТУ

Жарко М. ТРЕБЈЕШАНИН¹

Универзитет Метрополитан, ФЕФА факултет, Београд, Србија

Дијана Т. КОПУНОВИЋ ТОРМА²

Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Кикинди,
Кикинда, Србија

¹ <https://orcid.org/0000-0002-2201-2067>, e-mail: ztrebjesanin@fef.edu.rs

² <https://orcid.org/0009-0001-3295-1471>

ПСИХОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕ И МЛАДИХ У ДИГИТАЛНОМ СВЕТУ

Резиме: У савременом свету утицај интернета и информационих технологија је веома велики, а старосна граница корисника је све нижа. Из тог разлога је потпуно очекивано питање утицаја на дечји развој и понашање. Ставови научника и јавности су подељени, а што се више развијају нове медијске комуникације све је више доказа и о њиховом негативном утицају. Циљ рада је сагледавање негативног утицаја интернета, компјутерских игрица, друштвених мрежа итд. на децу и младе, а посебно на њихов осетљив емоционални и социјални развој, као и на јављање психолошких проблема и психопатолошких појава (недостатак емпатије, насилно понашање, неразвијене социјалне вештине, раздражљивост, деконцентрисаност, зависност од игрица). Сматра се чак да прекомерно коришћење савремене технологије комуникације доприноси мењању наших традиционалних, непосредних међуљудских односа, партнерских, вршњачких и односа родитеља са децом који бивају нарушени. То може допринети појави нових "узора" који се проналазе на интернету, јер интернет, телевизија и други медији обликују психу савремене деце која проводе 5 до 10 пута више уз њих него у активностима са родитељима. Данашњи млади који су свакодневно сатима на интернету често не умеју једни друге да слушају, нестрпљиви су да искажу оно што желе. Њима недостају битне социјалне вештине за сналажење у стварном друштвеном окружењу, јер она немају довољно прилике да у непосредном контакту са најближима развију моћ емпатије. Уместо разговора уживо, они размењују поруке и слике. Дигитално насиље је нарочито раширено на друштвеним мрежама међу младима и децом, управо зато што немају развијену емпатију, емоционалну и социјалну интелигенцију, па зато и нису свесни последица свог непримереног друштвеног понашања на друге особе. Дигитална комуникација је брза и ефикасна за размену информација, доноси мноштво олакшица у свакодневном животу и послу, али јој недостаје непосредност и праћење повратне реакције саговорника, како вербалних тако и невербалних. А управо те повратне информације (сигнали саговорника) су битне у моделовању људски квалитетне комуникације и грађењу здравих односа.

Кључне речи: дигитална технологија, деца, млади, емоционални развој, емпатија.

УВОД

У 20. веку телевизија је темељно изменила наш начин живота, а у овом, 21. веку то чини Интернет, као примарни извор стимулације мозга у готово свим областима од приватног, породичног живота, школе, забаве, културе, па до посла, политике и друштвеног живота. „Актуелни експлозивни развој дигиталне технологије не само што мења начин на који живимо и комуницирамо већ брзо и значајно мења и наше мозгове. Дневно излагање високој технологији – рачунарима, тзв. паметним телефонима, видео играма, претраживачима попут Гугла и Јахуа – стимулише промену можданих ћелија и отпуштање неуротрансмитера, постепено јачајући нове неуронске путање у нашим мозговима и истовремено слабећи старе. Осим што утиче на то како мислимо, дигитална технологија такође мења и наша осећања и начин на који наши мозгови функционишу. /.../ Можда још откако је прачовек открио употребу оруђа, људски мозак није претрпео тако брз и драстичан утицај“ (Smoli & Vorgan, 2011: 13–14).

Све је више научних истраживања о нежељеном утицају медија и дигиталне технологије на живот деце, јер је њихово коришћење све присутније, а узрасна граница је све нижа. По овом питању ставови јавности су подељени, а што се више развијају нове медијске комуникације све је више доказа о њиховом негативном утицају. Предмет овог нашег истраживања је проблем штетног дејства дигиталне технологије на психички, емоционални и социјални развој деце и младих. Циљ истраживања је да се што обухватније и систематичније анализирају разнолики нежељени, штетни утицаји савремене технологије комуникације, која је донела многе несумњиве предности, али је уз то довела и до нежељених ефеката. Превасходно, савремена електронска комуникација, када се неумерено користи, доводи до ометања развоја веома важних социјалних способности и комуникационих вештина деце и младих, као и до заостајања у когнитивном и емоционалном развоју, а посебно је проблематично ометање развоја емпатије, саосећајног разумевања друге особе, што води развоју асоцијалног (аномичног) и антисоцијалног, насилничког понашања. У нашем истраживачком раду користили смо се анализом добијених налаза низа релевантних светских и наших

психолошких (клиничкопсихолошких, педагошкопсихолошких и социјалнопсихолошких путем анкете, студије случаја, интервјуа, корелационих и експерименталних студија) и неуропсихолошких истраживања (техникама функционалне магнетне резонанце, позитронске емисијске томографије и сл.).

Доказано је да приказивање насиља у филму или у видео игрицама може да утиче на понашање, психички и друштвени живот деце. Може доћи до повећања агресивности, повећања страха и стрепње као и до смањења осетљивости на патње других, одсуства емпатије према другима. Стереотипне представе о другима могу допринети формирању негативних ставова према онима који су приказани на одређени стереотипни начин нпр. дечаци су насилни, физички активни, вође, а девојчице су само заинтересоване за свој изглед, подређене и пасивне (Kolucki, Lemiš, 2011).

Деца и млади и у нашој земљи у великој мери користе дигиталну технологију, показују резултати истраживања Деца Европе на интернету које је рађено 2018. године (Kuzmanović i sar., 2019). Већина испитаних ученика, чак 86% узраста од 9 до 17 година интернет користи свакодневно и то првенствено преко својих мобилних уређаја без одговарајућег увида родитеља у њихове активности. У оквиру истраживања су разматране и негативне последице коришћења интернета и резултати показују да око трећине испитаних ученика има проблем због количине времена које проводе на интернету или улазе у сукобе са породицом или пријатељима. Мање од половине ученика безуспешно покушава да смањи време коришћења интернета, запоставља дружење и обавезе, а петина занемарује основне биолошке потребе за храном, сном.

Услед прекомерног коришћења савремене технологије комуникације, мењају се наши традиционални, непосредни међуљудски односи — партнерски, брачни, колегијални, вршњачки. Посебно је забрињавајуће што то нагриза однос родитеља са децом, а тиме омета здрав когнитивни и емоционални развој нових генерација. Дигитална, посредована комуникација угрозила је нашу природну, људску непосредну комуникацију. Она је посебно штетна за децу и младе који немају довољно развијене способности слушања и емпатијског разумевања, које су битне за стицање и развој комуникационих способности и вештина. За развој појединих зона у мозгу важна је

одговарајућа стимулација у раном детињству, јер ако она изостане, неке неуронске мреже остаће неразвијене и то неповратно, а то битно утиче на развој и на начин рада мозга.

Деца која у раном узрасту (до треће године) немају стимулативну непосредну интеракцију са родитељима (разговор уживо, размену погледа, додира, грљења, пољубаца) слабије луче окситоцин („хормон повезивања“ или „хормон љубави“), који је важан за емоционалну везаност, осећање поверења, привржености и смирености. Код деце и младих која су лишена топлих емоционалних односа, услед слабијег лучења окситоцина, запажено је да теже препознају емоције на основу боје гласа и фацијалне експресије (Svab, 2014). Ако се одговарајући делови мозга не стимулишу и не развију до седме-осме године, у интеракцији са другим људима доћи ће до трајног структуралног и функционалног оштећења мозга. Превелика специфична стимулација савременом технологијом може, услед недостатка стимулације лицем у лице, да доведе до оштећења и закржљалости одговарајућих зона у младом, пластичном мозгу (Smoli & Vorgan, 2011).

Телевизија обликује психу савремене деце која проводе 5 до 10 пута више уз ТВ него у активности са родитељима, показују резултати истраживања Дечјег друштва Британије (Sigman, 2011). Електронски медији потискују и замењују утицај родитеља, а деца, без одговарајућег искуства и критичког мишљења, постају лак плен разних пропагандних утицаја које им нуде екрани рачунара, мобилног, телевизора (Sigman, 2011). Ако родитељи не васпитавају децу, онда ће то чинити неки други људи, наопаког система вредности, који се појављују као „узори“ на њиховим екранима.

МОДЕРНА ТЕХНОЛОГИЈА И ЊЕНИ ПАРАДОКСИ

Парадоксално, уместо да нас унапређује и обогаћује, савремена комуникациона технологија може да нас уназађује и емоционално и духовно осиромашује. Она је надмоћна, јер је већа њена снага привлачности, него што је човекова снага да јој се одупре. Она нам заиста помаже да радимо брже, да имамо бројне најновије информације, али нам не помаже да будемо паметнији, критичнији, да мислимо боље, да постанемо мудрији (Terkl, 2020).

Савремени људи повезани су у велике виртуелне групе, а парадоксално, никада у историји нису били више усамљени. Тинејџери марљиво сакупљају фиктивне „пријатеље“. Никада раније нису могли да стекну толико „пријатеља“, а опет, никада нису били тако безнадежно, суштински усамљени, без стварних пријатеља са којима би могли да поделе своја најинтимнија размишљања, наде, бриге, страхове и проблеме који их муче. У интернет култури ми смо конектовани, али нисмо истински повезани! То је, међутим, само сурогат повезивање, јер то нису праве пријатељске везе, него су парасоцијалне везе (Džajls, 2011). Њихове стварне друштвене и емоционалне везе су слабе, површне, без дубљих емоција и без чвршћег везивања.

Млади непрестано размењују поруке, комуницирају, али — не разговарају. Они нису научили драгоцену вештину разговора. Уместо разговора уживо, они размењују поруке и слике. За њих је четовање или слање мејлова такође „разговор“. Али то је само супститут разговора, његова карикатура. Тинејџери су срећни што су на Интернету умрежени са стотинама вршњака, а заправо су ухваћени у мрежу, која их одваја од стварних људи, везује и заробљава у виртуелном свету.

Дигитални урођеници и дигитални имигранти

Они који су рођени и одрасли у дигиталној епохи, данашња деца и млади сматрају се „дигиталним домороцима (*digitalnatives*)“. А они који су рођени и одрасли пре дигиталне ере, у свету без савремених уређаја за комуникацију, а онда су се изненада обрели у страном сајбер простору, називају се „дигиталним имигрантима“. Ове две људске популације битно се разликују, не само по схватању света, већ и по својим мозговима, тврде Гери Смол и Гиги Ворган. Хај-тех револуција највећи утицај врши управо на дигиталне домороце, на најрањивију популацију деце и младих, чији су мозгови још у развоју и који су најизложенији и најподложнији њиховом, често штетном дејству. Они су импресионирани дигиталним апаратима као моћним играчкама. Тако, рецимо, већ сасвим мала деца имају на ноши уграђено место за мобилни!

Дигитални домороци жуде за дигиталном технологијом која је за њих привлачан изазов и отуд спонтано уче дигитални језик као матерњи. Дигитални имигранти, напротив, имају отпор

према новој технологији, јер су приморани да уче нов, дигитални језик. Отуда је данас јаз генерација продубљен, јер више се не ради само о другом начину живота, другачијем погледу на свет, укусу, вредностима, већ се ради о дубоком јазу који одваја мозгове и умове млађих и старијих људи.

Данашњи млади који су свакодневно сатима на интернету често не умеју једни друге да слушају, нестрпљиви су да кажу, не примећују суптилне телесне, невербалне знакове емоција, не виде да су речима ранили саговорника. Њима недостају битне социјалне вештине за сналажење у стварном друштвеном окружењу, а старијима недостају технолошка знања и вештине сналажења у виртуелном свету, без којих не могу опстати у свом социо-економском статусу. Младима недостаје емоционална, а старијима дигитална писменост.

*Превише интернета – премало емпатије,
повезаности и морала*

Када се пречесто користи електронска комуникација, то онда води ка закржљавању вештина непосредне комуникације, посебно невербалне. Деца имају урођену предиспозицију за изражавање и разумевање емоција, али се та способност развија и култивише упражњавањем у непосредном односу са члановима своје културе, када се уче и „правила приказивања емоција“ (Argyle, 1988; Ekman, 2011: 40). Емоционално неписмени тинејџери могу имати озбиљних проблема са својим, посебно са насилним, вршњацима (Goleman, 2020). Данашњи, често претерано попустљиви родитељи плаше се да деци забране прекомерно коришћење интернета да их не би оптужили за ауторитарност и зато пуштају децу да играју игрице готово неограничено, а то драгоцену време је изгубљено за социјалну интеракцију, за разговор са родитељима у којима се развија способност саосећајног разумевања другог.

Осим тога несигурни родитељи напуштају своју свету родитељску дужност, бригу и одговорност за васпитање деце и делегирају је на „експерте“ (васпитаче, учитеље итд.). А ови, ма колико били стручни, не могу их волети као родитељи, чија је дужност да својом љубављу и разумевањем пренесу деци способност и вештину емпатије. Зато савремена деца одрастају без емпатије и без поштовања другог (Sigman, 2011). А деца која

одрастају без довољно саосећања за друге људе, лако постају себична, бахата, асоцијална и бескрупулозна.

Насилничко понашање ученика основне и средње школе, често нам изгледа веома окрутно, као, рецимо, када ученице на друштвеним мрежама бојкотују неку своју другарицу која се понаша „неадекватно“. Али дубље истраживање позадине овог „насилничког“ понашања показује да се често ту пре ради о ненамерном, „псеудонасиљу“, а не о намерном коришћењу друштвене изолације другарице зарад злостављања. Једноставно, чак и деца од 13-14 година нису научила да читају танане невербалне сигнале, па отуд често и нису свесна колико њихово понашање може нанети зла другој особи (Mejnardi & Vajnstin, 2019).

Дигитални свет ријалити програма, игрица, блогова, друштвених мрежа ствара парасоцијално окружење, свет који „негује насиље и ненамерну окрутност“ (Terkl, 2020: 168). Дигитално насиље је нарочито раширено на друштвеним мрежама међу младима и децом, управо зато што немају развијену емоционалну и социјалну интелигенцију, па зато и нису свесни последица свог непримерног друштвеног понашања на друге особе (Требјеџанин, 2008). Лишени емпатије, они често своје повређујуће понашање не доживљавају као нешто што је другима болно, зато што друге особе не доживљавају као људе сличне себи, већ као објекте (Вагон-Коеп, 2012). Осим тога, у дигиталној, посредној комуникацији на даљину, која је анонимна, где се жртва не види и не чује, агресивност се не опажа као штетна, опасна. Све то олакшава неинхибирано пражњење агресивности и испољавање наизглед чудовишне бруталности.

Игрице и апликације

Доказано је да хронично играње игрица и обликовање „играчког мозга“ (*gamebrain*) омета развој фронталне зоне мозга на рачун претераног развоја окципиталне и моторичке зоне (Smoli & Vorgan, 2011). Ма колико неко био вешт у агресивним игрицама, у мултитасковању или онлајн коцкању то ће му мало помоћи у повезивању са другим људима, у стварању пријатељства, остављању доброг првог утиска или у удварању (Goleman, 2015). Осим тога, претерано, опсесивно играње компјутерских игрица повећава крвни притисак, убрзава рад срца, појачава лучење адреналина, што доводи до напетости,

раздражљивости, нервозе, беса, низа стресова. Логична последица затварања у виртуелни свет често милитантних игрица је одвајање од реалности, других људи, повећање агресивног понашања, неосетљивости на насиље, аутистично понашање и све веће усамљивање.

Припадници „генерације апликација“ (Gardner & Davis, 2014) имају инжењерски, компјутерски мозак, решавају проблеме готово искључиво ослањањем на алгоритме који воде успеху, коришћењем апликација оријентишу се у простору, конектују се и упознају са партнерима. Својим интимним љубавним, пријатељским, породичним односима они настоје да управљају без емоција, без саосећања као да су то безличне, техничке ствари (Terkl, 2020).

Некада је традиционално удварање младих подразумевало састанак уживо на журци, у кафићу, дискотеци, где се одвијало стрпљиво, лагано приближавање. Данас се, под утицајем нових технологија, мења и начин на који се адолесценти упознају и удварају (Fišer, 2020). Савремени адолесценти у удварању не ослањају се на себе саме, на властиту емпатију, интуицију, него на апликације за упознавање и за љубавне поруке итд.

Данашњи тинејџери радије би се о деликатним љубавним проблемима посаветовали са компјутером, него уживо са родитељима. При томе занемарују да родитељ има оно што машина нема — љубав, емпатију и познавање свог детета (Terkl, 2011). Нови медији осиромашили су љубавну размену (нема додира, погледа очи у очи, ћутања) и поткопали већ ослабљене љубавне везе. Уместо дугих, надахнутих љубавних писама, шаљу се штуре љубавне поруке са скраћеницама (OMG – *Oh my God*, ILY – *I love you*) и са емотиконима (Smoli & Vorgan, 2011).

Креирање фиктивног ја и зависност

На друштвеним мрежама, на свом профилу сваки појединац креира свој лик, своју слику себе самог. И што има више пратилаца све мање је аутентичан, свој. Сви прилагођавају свој „имиџ“ ономе што њихови „пратиоци“ желе да виде. Профили на Фејсбуку или Твитеру омогућавају нам да се сакријемо иза своје Персоне (Јунг), да се на екранима прикажемо у најлепшем, најпривлачнијем издању, онакви какви нисмо, али бисмо волели да јесмо. На крају особа сама више није сигурна ко је она заиста,

шта је њена јавна слика, које је њено право ја, а шта представља за друге. Ова игра непрестаног скривања, упињања да будемо неко други, претварања, често је исцрпљујућа и доводи до депресије, осећања празнине, анксиозности и осећања кривице.

Зависност од Интернета (од е-куповине, е-коцкања, игрица) и хај-тек уређаја је нови вид зависности, који има многе заједничке особине са другим класичним видовима истог поремећаја (дрога, алкохол, пушење, итд.). Основни принцип је исти: зависност, психолошка и физиолошка настаје када оно што људи воле да раде постане прекомерно, патолошко и компулзивно; када, мада схватају да им то што чине штети (ремеди спавање, узимање хране, породични живот, дружење, учење), а ипак не могу да престану. Исти склопови неурона који луче допамин су активни и када неко конзумира дрогу, алкохол или игра игрице, коцка се онлајн.

Интернет има примат у односу на дрогу с обзиром на доступност, анонимност и легалност коришћења, па се зато адолесценти лако „навуку“ на Интернет забаву. Исто грозничаво узбуђење и еуфорично осећање се јављају кад је особа заљубљена и кад ушмркава кокаин и манијачно купује на Интернету (Fišer, 2020).

Вештина разговарања и њен значај

Вођење разговора је сложена, суптилна и најважнија социјална вештина која се негује и развија у непосредном људском односу. Она нас повезује са другима и са собом самим. Учење ове вештине се учи кроз свакодневну праксу, у породици, у школи, у кругу пријатеља, а захтева труд, вежбу, време и посвећивање. Разговор је захтеван, он много тога тражи али и даје. Зато вреди потрудити се, јер добит је велика: самоспознаја, емпатија и доживљај заједнице (Terkl, 2020).

Адолесценти по правилу беже од живог разговора, јер он захтева интерперсоналне вештине које они немају, а тражи и напор, усредсређеност, посвећеност и храброст. Они се плаше своје рањивости, неспретности, боје се да не погреше, јер се разговор одвија у реалном времену и ту нема поправке, дотеривања (Terkl, 2020). Многи данас радије бирају поруке када треба да некоме кажу „извини“, да изгледе сукоб, па чак и када раскидају романтичну везу, јер је тако лакше и безболније него то учинити очи у очи, у живом разговору.

Значај аутентичног људског разговора је немерљив. Разговор нам је неопходан за доживљај истинске блискости, поверења и заједништва. А његово обнављање је неопходан и важан корак ка ревитализацији наших фундаменталних људских вредности. Разговор уживо, непосредан, лицем у лице је кључан за наше људске, емотивне односе и за нашу креативност. Укратко, разговор је „оно што нас у највећој мери чини људским бићима“ (Terkl, 2020: 27).

Ове важне, темељне социјалне вештине деца најбоље спонтано уче док су мала. Уче угледањем на узор, превасходно гледајући како то раде њихови родитељи док са њима разговарају речима, гласом, погледом и целим телом (Bandura, 1977; Bandura, 1982). Уче како да започну, наставе, одржавају и прекину разговор. Током разговора деца уче и да уобличавају и износе своје мишљење, да бране своје ставове аргументима, али и да пажљиво слушају, да се емоционално повезују, да негују, продубљују и одржавају присне односе са ближњима, да разумеју осећања других, да се децентрирају.

У непосредном, отвореном разговору деца од родитеља уче како се искреношћу заслужује поверење, уче како се задобија поштовање, како уважавати личност другог човека и његова осећања, како се може конструктивно, ненасилно решити сукоб, колико су искреност и блискост драгоцене, поручује Ширли Теркл у књизи *Обновимо разговор*. То је задатак родитеља. Породични разговори су благословени, они су „полигон за вежбање емпатије“, то је ситуација у којој се деца могу „пелцовати против насиља“, када се могу стећи пријатељи (Terkl, 2020: 112).

Али данас се све мање разговара у породици. Родитељи који све мање разговарају међу собом, одгајају децу која мање разговарају и мање разумеју људски разговор! А родитељи су дужни да буду узори деци, да пренесу проверену традицију. Они су незаменљиви у својој улози васпитача, ментора и узора и отуд они не смеју да беже од своје одговорности за здрав и оптималан душевни, морални и социјални развој детета. Њихов задатак је да васпитају здраву и одговорну децу, којој ће они бити поуздана подршка.

Наш људски разговор је подстицајан и лековит. Он представља размену осећања задовољства, присности, узајамног поверења, мисли, доживљаја, осећања и увида. Он је најбољи лек за одсуство блискости, за недостатак саморефлексије, као и за

болно осећање повређености и усамљености. Разговор вида невидљиве ране и исцељује душу.

Рађање и развој емпатије

За глаткоћу и успешност људске комуникације неопходан је прикладан контакт очима и размена погледа (Argyle & Cook, 1976). Поглед је важан, јер је то, кажу, „најмоћнији пут ка људској повезаности“. Аутистичне особе избегавају контакт очима и отуд им недостаје емоционално, емпатијско повезивање, као и разумевање емоција и социјалног понашања других (Baron-Koen, 2012). У свим у интерперсоналним односима недостатак успостављања контакта очима је битан хендикеп у успостављању и учвршћивању социјалних и емоционалних веза.

Из контакта очима, сусрета погледом и додира, рађа се и развија емпатија, разумевање другог срцем и умом. Она почиње речима: „Не знам како се осећаш“, и саосећајним питањем “Реци ми како се осећаш?”, каже бивши кентерберијски надбискуп. По њему је емпатија нуђење саучествовања, „подршке и посвећености“. Емпатија је захтевна, она тражи стрпљење, посвећеност и труд. Она подразумева не само саосећање, већ и способност да покажемо, пренесемо саосећајно разумевање, као и бригу и спремност да поделимо бол и да помогнемо особи која пати.

Капацитет за емпатију представља еволуционо достигнуће и само језгро наше људске природе. „Она је благословени дар, она је друштвени лепак који повезује људе“ (Dunbar, 2013). „Емпатија је карактеристична за нашу врсту и дала нам је предност у преживљавању. Она је праљуде навела да почну да живе у групама, што им је помогло да преживе у неприатељском окружењу. Тако су се успешније бранили од грабљивица и учили своје потомке да живе у групи, а не сами. Мождани центри за емпатију очигледно омогућавају еволутивну предност прилагођавања“ (Smoli & Vorgan, 2011: 193).

ЗАКЉУЧАК

У својој оцени утицаја дигиталне културе на мозгове и умове младих морамо бити објективни. Дигитална комуникација је брза, далекометна и ефикасна за размену информација и доноси многе олакшице у послу и свакодневном животу, али јој недостају непосредност и могућност праћења низа повратних

реакција учесника, не само вербалних, него и невербалних. А управо те повратне информације (сигнали саговорника) су битне у моделовању људски квалитетне комуникације и грађењу здравих односа. Очараност и преокупираност дигиталном технологијом несумњиво штети дужој концентрацији на систематско учење и, посебно, интерперсоналним и афективним везама младих и њиховим социјалним вештинама.

Погрешно је, дакле, заузимати генерални и искључив став према савременој технологији по принципу за или против, све или ништа. Много је боље имати флексибилан, избалансиран став према њеним појединим употребама у складу са питањима: шта, како, колико, када и где је користити? Тако, рецимо, нису све игрице лоше или није свако поигравање младих са идентитетом нешто рђаво. Виртуелни свет може бити место за вежбање, испробавање идентитета и за лични раст (Turkl, 1995). Дигитална технологија се и код нас у Србији нагло и масовно уводи у систем школског образовања (дигитални дневник, дигитална учионица, дигитални уџбеници, онлајн настава итд.), а да још увек нису довољно учени и анализирани сви ризици и негативне пратеће последице ове савремене технологије. О томе пишу наши психолози: „Дигиталне технологије су изузетно моћан инструмент, али се још увек не знају све могућности тих технологија и последице њиховог коришћења. Због тога дигитализацију у образовању треба уводити опрезно и са разумевањем“ (Ивић и сар., 2021:10). У области образовања треба разликовати дигиталну писменост, која је неопходна и пожељна вештина коју треба развијати код ученика, од (не)рационалног, (не)прикладног коришћења дигиталне технологије у школском учењу, које она може да подстиче, али и да омета (фаворизује кратке текстове, мноштво слика и површно усвајање информација, без дубљег разумевања).

Шери Теркл (Turkl, 2020) је у својој критици високе технологије веома аналитична, проницљива и критички настројена, али није заслепљена. Она верује да није решење у томе да се ствари упрошћавају и заостравају; технологију не треба да обезвређујемо, али ни да је обоговорујемо, верујући да ће она решити све наше проблеме. Наш задатак је да мењамо, редизајнирамо савремену технологију комуникације у складу са својим потребама и да је користимо на други начин који неће шкодити нашој људскости. Ред је да се ове алатке прилагоде нама

и нашим захтевима, а не ми њиховим. Нема потребе да се одричемо мобилног телефона, него ваља да тражимо начин да побољшамо наше животе са мобилним телефоном.

Критичари савремене дигиталне културе нуде читав низ конкретних мера за стварање услова за ревитализацију занемарених емоционалних и социјалних способности деце и младих. Пре свега, потребно је обновити света места у кући за непосредан разговор, породичне излете без мобилних, организовати летње кампове за децу у природи без уређаја. Обновити традиционалне игре деце с глином и природним материјама које подстичу њихову креативност и спушта их на земљу, враћа из виртуелне у физичку стварност, а затим развијају сарадњу, подстичу живи разговор, добро расположење и зближава, ствара пријатељства (Terkl, 2020).

Многи су, а посебно млади, очарани високом технологијом и њеним могућностима. Дуго смо већ заљубљени у хај-тек уређаје и њихову магичну моћ, уверени да су они панацеја, лек за све проблеме. Сада је час да се пробудимо, да схватимо да је то само илузија и да се вратимо у реалност и успоставимо сасвим другачији однос са корисном, али не и свемоћном технологијом. Тренутак је да се вратимо себи самима и да обновимо веру у себе, у наше, људске способности, дарове и вештине.

ЛИТЕРАТУРА

Argyle, M. & Cook, M. (1976). *Gaze and Mutual Gaze*. Cambridge: Cambridge University Press.

Argyle, M. (1988). *Bodily Communication*. London ; New York : Methuen.

Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Bandura, A. (1982). Uloga procesa učenja po modelu u razvoju ličnosti. *Proces socijalizacije kod dece* (zb), (priredili) Ivan Ivić i Nenad Havelka. Beograd: Zavod za udžbenike.

Baron-Koen, S. (2012). *Psihologija zla*. Beograd: Clio.

Gardner, H. & Davis, K. (2014): *The App Generation: How Today's Youth Navigate Identity, Intimacy, and Imagination in a Digital World*. Journal of Youth and Adolescence 43 (8) Доступнона:

https://www.researchgate.net/publication/263546706_Howard_Gardner_and_Katie_Davis_The_App_Generation_How_Today's_Youth_Navigate_Identity_Intimacy_and_Imagination_in_a_Digital_World

- Goleman, D. (2020). *Emocionalna inteligencija* (novo i dopunjeno izdanje). Beograd: Geopoetika.
- Goleman, D. (2015). *Fokusiranost: neprimetni pokretači izuzetnosti*. Beograd: Geopoetika.
- Dunbar, R. (2013). *The Science of Love and Betrayal*. London: Faber and Faber
- Ekman, P. (2011). *Razotkrivene emocije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ивић, И. (2021.) „Закључци и препоруке: Стратешки правци развоја Србије У XXI веку (други циклус) образовање: стање, перспективе и улога у развоју Србије”, Београд: САНУ
- Kolucki, B., Lemiš, D.,(2011.) *Komunikacija sa decom – načela i prakse za podršku, nadahnuće, podsticaj, obrazovanje i isceljenje*. Beograd: UNICEF
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. I Milošević, T. (2019). *Korišćenje internet I digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Mejnard, N., Vajnstin, N. (2019). *Škola i disciplina: devet načina upotrebe principa sučeljavanja za uspostavljanje culture odgovornosti i empatije*, Beograd: Eduka.
- Svab, D. (2014). *Našmozak – to smo mi: odmaterice do Alchajmera*. Beograd: Plato.
- Sigman, A.(2011). *Razmažena generacija*, Novi Sad: Psihopolis.
- Smol i Vorgan G. (2011). *Internet mozak: kako digitalna civilizacija oblikuje mozgove naše dece*. Novi Sad: Psihopolis.
- Terkl, Š. (2020). *Obnovimo razgovor: moć razgovora u digitalnom dobu*. Beograd: Clio.
- Terkl, Š. (2011). *Sami zajedno: zašto očekujemo više od tehnologije nego jedni od drugih*. Beograd: Clio.
- Требјешанин, Ж. (2008). *Насиље у школама: мотиви, превенција и сузбијање, у Поремећају понашања у систему образовања (36.)*, (ур.) Д. Радовановић, Београд: ФАСПЕР.
- Turkl, Sh. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Fišer, H. (2020). *Anatomija ljubavi: prirodna istorija parenja, braka I zašto lutamo*, Beograd: Čigoja.
- Džajls, D. (2011). *Psihologija medija*. Beograd: Clio.

Žarko M. TREBJEŠANIN

Metropolitan University, FEFA Faculty, Belgrade, Serbia

Dijana T. KOPUNOVIĆ TORMA

College of Vocational Studies for Teacher Education in Kikinda, Kikinda, Serbia

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF CHILDREN AND YOUNG PEOPLE IN THE DIGITAL WORLD

Summary: *In the modern world, the influence of the Internet and information technologies is very large, and the age limit of users is getting lower and lower. For this reason, the issue of impact on children's development and behavior is fully expected. The views of scientists and the public are divided, and the more new media communications develop, the more evidence there is of their negative impact. The aim of the paper is to review the basic characteristics of the influence of the Internet, computer games and other media on children and young people, as well as the psychological problems that may arise. It is even considered that excessive use of modern communication technology contributes to changing our traditional, immediate interpersonal relationships, partnership, peer and parent-child relationships, which are being damaged. This can contribute to the emergence of new "role models" found on the Internet because the Internet, television and other media shape the psyche of modern children who spend 5 to 10 times more with them than in activities with their parents. Today's young people who are on the Internet for hours every day often do not know how to listen to each other, they are impatient to express what they want. They lack essential social skills to navigate the real social environment because they do not have enough opportunities to develop the power of empathy in direct contact with their loved ones. Instead of live chat, they exchange messages and pictures. Digital violence is particularly widespread on social networks among young people and children, precisely because they do not have developed empathy, emotional and social intelligence, and therefore are not aware of the consequences of their inappropriate social behavior on other people. Digital communication is fast and efficient for the exchange of information, it brings many conveniences in everyday life and work, but it lacks immediacy and monitoring the feedback of the interlocutors, both verbal and non-verbal. And precisely that feedback (interlocutor's signals) is essential in modeling human-quality communication and building healthy relationships.*

Key words: *digital technology, children, youth, emotional development, empathy.*